

**Mahsulotlarni haqiqiy tannarx bo'yicha buxgalteriya hisobida aks
ettirishning nazariy va amaliy jihatlar**

Babakulova Matluba Kurbannazarovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada yengil sanoatning to'qimachilik tarmog'ida tayyor mahsulotlar hisobini yuritish masalalari xorijiy tajriba asosida tahlil qilingan. Dunyoning yetakchi to'qimachilik korxonalari va rivojlangan mamlakatlar amaliyotida tayyor mahsulotlar hisobini tashkil etishning o'ziga xos jihatlar yoritib berilgan. Shuningdek, tayyor mahsulotlarni rejalashtirilgan va haqiqiy tannarx asosida baholash, og'ishlarni aniqlash hamda ularning korxona moliyaviy natijalariga ta'siri ko'rib chiqilgan. Maqolada yengil sanoat korxonalarida tayyor mahsulotlar harakati, hujjatlashtirish tizimi va daromadlarni shakllantirish jarayonlari tahlil qilinib, xorij tajribasini respublikamiz amaliyotiga joriy etish imkoniyatlari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari to'qimachilik korxonalarida hisob va tahlil tizimini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar

yengil sanoat, to'qimachilik tarmog'i, tayyor mahsulotlar hisobi, tannarx, rejalashtirilgan narx, haqiqiy tannarx, xorijiy tajriba, buxgalteriya hisobi, daromad, rentabellik.

Tayyor mahsulotlar buxgalteriya hisobida haqiqiy ishlab chiqarish tannarxi bo'yicha aks ettiriladi va buning uchun 2810 – «Ombordagi tayyor mahsulotlar» schyotidan foydalaniladi. Tayyor mahsulotning haqiqiy tannarxi mahsulot ishlab chiqarish bilan bog'liq barcha xarajatlar, jumladan, to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita xarajatlar umumlashtirilgan holda faqat hisobot oyining oxirida aniqlanadi.

Mazkur usuldan foydalanilganda mahsulot tannarxini uni ishlab chiqarish va omborga topshirish jarayonida aniqlash amalda imkoniyatsiz bo'lib, ayniqsa bir oy davomida ishlab chiqarilgan mahsulotlar shu davrning o'zida realizatsiya qilingan holatlarda qo'shimcha murakkabliklarni keltirib chiqaradi. Natijada bir turdagi, biroq turli vaqtda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning hisobga olingan tannarxi o'zaro farqlanishi mumkin.

Tayyor mahsulotlarni haqiqiy ishlab chiqarish tannarxi bo'yicha hisobga olish usuli, asosan, bir xil turdagi mahsulot ishlab chiqaradigan hamda yarim tayyor yoki tugallanmagan ishlab chiqarishga ega bo'lgan korxonalarda qo'llaniladi. Hisobot davridagi barcha ishlab chiqarish xarajatlari ushbu usulda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning umumiy tannarxiga kiritiladi. Mahsulot birligining tannarxi jami ishlab chiqarish xarajatlarini ishlab chiqarilgan mahsulot birliklarining umumiy miqdoriga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi.

Tayyor mahsulotlarni hisobini to'g'ri yuritilmasligi. Tayyor mahsulotlarni hisobini to'g'ri yuritilmasligi ko'rinmas qadrsizlanishiga olib kelishi mumkin. O'z navbatida, bu xarajatlarning oshishiga olib keladi. Tayyor mahsulotlarni hisobini to'g'ri yuritish har doim ustuvor bo'lishi kerak, chunki uning etishmasligi muayyan narsalarni qachon qayta tiklashni tushunmaslikka olib keladi.

Bozor va xaridor talabalari to'g'risida ma'lumotlarining yetishmasligi. Korxona kerakli ma'lumotlarga ega bo'lganligi sababli mijozlarning talablarini qondiradi. Korxona ta'minot zanjiri prognozi haqida g'amxo'rlik qilishi kerak, bu ishlab chiqarish muddati, omborxona, jo'natish va hokazolarni o'z ichiga oladi.

Kelajakda tayyor mahsulotlarni ishlab chiqarish to'g'risida noto'g'ri prognozlash. Kompaniyalar tarixiy savdo ma'lumotlariga asoslanib, mahsulotga bo'lgan talabni bashorat qila olmasligi mumkin. Bu omil tayyor mahsulotning eskirishiga olib keladi, chunki talab yo'q va korxona o'z tayyor mahsulotlarini sota olmaydi.

Qadrsizlangan tayyor mahsulotni aniqlash.

Tayyor mahsulotlarni qadrsizlanganligini aniqlash uchun eng yaxshi pul tikishdir. Misol uchun, tayyor mahsulotni kuzatish tizimini joriy etish korxonaga omborga etkazib berish vaqtini kuzatish, sotish va sotib olish tendentsiyalarini o'rganish imkonini beradi. Shunday qilib, tayyor mahsulotlarni ishlab chiqarish kerakmi yoki yo'qmi va bu haqida qaror qabul qilishda qimmatli yordam olasiz, masalan, tayyor mahsulotni qachon qayta sotib olish, muayyan narsalarni to'xtatish va hokazo.

Tayyor mahsulotning qadrsizlanganligi sababli ortiqcha sarf-xarajatlarning oldini olishning ham usuli ham mavjud. Muntazam audit tekshiruvini o'tkazish biznesga korxona foydasini qisqartirishdan oldin qadrsizlanishni aniqlash imkonini beradi.

Qadrsizlangan tayyor mahsulot bilan kurashishning bir qator usullari mavjud. Biznes egalari qadrsizlangan tayyor mahsulot korxonada albatta mavjud bo'lishini tushunishlari kerak, ammo ular foydani kamaytirishning oldini olish uchun hisob kitoblarni tuzatishlari lozim.

Tayyor mahsulot bilan shug'ullanadigan har qanday biznes egasi, bu tayyor

mahsulotning ma'lum bir qismi sotilmasligini va shuning uchun daromad keltirmasligini biladi. Sabablari ko'p: texnologiya eskiradi, xaridorlarning didi, talalabi, talabi va shuningdek, tayyor mahsulotlarning ham modasi o'zgaradi va hokazo. Bu haqiqatni tan olish uchun buxgalterlar "qadrsizlangan tayyor mahsulotlar zaxiralari" va "qadrsizlangan tayyor mahsulotlarni hisobdan chiqarish" dan foydalanadilar. Ularning orasidagi farq vaqt bo'yicha: qadrsizlangan tayyor mahsulotlar zaxirasi qadrsizlangan tayyor mahsulotlarni hisobdan chiqarishlarni kutadi, hisobdan chiqarish esa ularni rasmiylashtiradi.

Tayyor mahsulot zaxirasi tovar-moddiy boyliklarni yo'qotishlarni kutadi, hisobdan chiqarish esa ularni rasmiylashtiradi.

Korxonaning tovar-moddiy zaxiralari uning balansidagi aktivlar sifatida hisobga olinadi. Zaxiralar daromad olish uchun sotilishi mumkin bo'lgan tovarlar yoki bunday tovarlarga aylantiriladigan materiallardan iborat bo'lganligi sababli ular kelajakdagi iqtisodiy qiymatni ifodalaydi va shuning uchun aktivlarning buxgalteriya ta'rifiga javob beradi. Konservativ buxgalteriya hisobi tamoyillari kompaniyalardan o'z aktivlarini iloji boricha joriy qiymatiga yaqinroq hisobot berishlarini talab qiladi. Tayyor mahsulot bilan bu ba'zi hisob-kitoblarni o'z ichiga oladi.

Korxona o'z tayyor mahsulotlarini qancha qismi "qadrsizlanishini" o'zining o'tmishdagi tajribasi, o'z korxonadagi mavjud sharoitlarni baholashi va mijozlarning didini bilishi asosida baholaydi.

Aytaylik, kompaniyada 200.000 AQSh dollarlik tayyor mahsulotlari mavjud va mazur tayyor mahsulotlarning 1 foizi hech qachon sotilmaydi, deb hisoblaydi. U o'z balansida yalpi tayyor mahsulotlarni 200.000 AQSh dollari qiymatidagi aktiv sifatida ko'rsatadi va kompensatsiya hisobvarag'ida - qadrsizlangan tayyor mahsulotlar zaxirasida 2.000 AQSh dollari (200.000 AQSh dollarining 1 foizi) salbiy qoldiqni yaratadi. Shunday qilib, korxona 198.000 AQSh dollari (200.000-2.000) miqdoridagi sof tayyor mahsulotlar mavjudligini ko'rsatadi. Nihoyat, korxona o'z daromadlari to'g'risidagi hisobotda 2.000 AQSh dollari miqdoridagi xarajatlarni ko'rsatish orqali qadrsizlangan tayyor mahsulotlar zaxirasini hisobga oladi. To'liq hisobdan chiqarilmasdan tayyor mahsulot qiymatini yo'qotishi mumkin. Korxona o'z inventarlarini "tannarxi bo'yicha" hisobot qiladi, ya'ni u tayyor mahsulotlar uchun hisobot bergan qiymat kompaniyaning Tayyor mahsulotdagi narsalarni olish uchun sarflagan pulidir, bu oxir-oqibatda sotiladigan chakana narx emas. Biroq, ba'zida tayyor mahsulot ob'ektining bozor narxi uning narxidan past bo'ladi.

Bunga misol qilib, modadan qolgan to'qimachilik mahsulotlarini keltirish mumkin.

Learning and Sustainable Innovation

Bu to'qimachilik mahsulotlari befoyda emas, lekin unga bo'lgan talab shunchalik past bo'lishi mumkinki, uni sotish uchun korxona uni o'z narxidan arzonroq narxda qo'yishi kerak. Bunday vaziyatlarda buxgalteriya qoidalarini korxonadan ob'ektning qiymatini bozor narxiga "yozishni" talab qiladi. Hisobdan chiqarish xuddi buxgalteriya standartlarida keltirilganidek hisobdan chiqarish kabi ko'rib chiqiladi: Hisobdan chiqarish qiymati yalpi tayyor mahsulotdan ham, zaxiradan ham chiqariladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, hozirgi vaqtda korxona tayyor mahsulotdagi biron-bir aniq ob'ektni yomonlashgan deb aniqlamadi. Tayyor mahsulot zaxirasi ko'rsatkich turi bo'lib, tayyor mahsulot yomonlashishini kutish uchun ajratilgan va allaqachon hisobga olingan miqdordir. Korxona xarajat schyotini debet qilganda, korxona hozirda qadrsizlangan tayyor mahsulot schyotini kreditlashi lozim. Buxgalter, shuningdek, tegishli aktivlar schyoti bilan bog'liq boshqa qarama-qarshi aktivlar schyotini ham ko'rsatishi kerak. Natijada, korxona aktiv schyotining sof hisobot qiymatini pasaytiradi.

Xarajat schyotlariga bir nechta misollar:

sotilgan mahsulot tannarxi;

qadrsizlangan tayyor mahsulotlar hisobi;

qadrsizlangan tayyor mahsulotlarni hisobdan chiqarishdagi yo'qotish.

Kontraktiv schyot qadrsizlangan tayyor mahsulot zaxirasidan va eskirgan zaxiradan iborat bo'lishi mumkin. Agar tayyor mahsulotni hisobdan chiqarish nisbatan kichik bo'lsa, buxgalterlar sotilgan mahsulot tannarxini hisoblashlari kerak. Agar hisobdan chiqarish katta bo'lsa, buxgalter xarajatlarni muqobil hisobga olishi kerak.

Tayyor mahsulotlarni ishlab chiqarishning asosiy maqsadi uni sotish va foyda olishdir. Qadrsizlangan tayyor mahsulot - bu siz sota olmaydigan tayyor mahsulotdir, shuning uchun u foydani yo'qotadi. Qadrsizlangan tayyor mahsulot endi aktiv emas.

Xulosa qilib aytganda, tayyor mahsulotlarni haqiqiy ishlab chiqarish tannarxi bo'yicha hisobga olish yengil sanoat korxonalarida moliyaviy natijalarni aniq shakllantirishga xizmat qiladi. Hisob va hujjatlashtirish tizimini to'g'ri tashkil etish mahsulot tannarxini nazorat qilish, daromad va foydani oshirish hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

- 1.Achilov A.N. Kimyo sanoati korxonalarida tovar-moddiy zaxiralar hisobini takomillashtirish. Iqtisodiy fanlari bo'yicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy) dissertatsiyasi avtoreferati. -Toshkent, 2019. -54 b.;
- 2.Axmedjanov K.B. Xo'jalik yurituvchi subyektlarda ichki audit metodologiyasini takomillashtirish. 08.00.07. i.f.d. diss. avtoreferati. O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi. -Toshkent, 2016. -76 b.;
- 3.Xasanov B.A. Boshqaruv hisobi va ichki audit metodologiyasini takomillashtirish masalalari: i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya avtoreferati: 08.00.08. - Toshkent, 2004. -42 b.;
4. Xajimuratov N.Sh. Moliyaviy hisobot auditi metodologiyasini takomillashtirish. Iqt. fanl. dokt. (DSc) disser. avtoreferati. –T.: 2021, 66 b.55
5. .; Nabiyeu M.A Avtosanoat korxonalarida tayyor mahsulotlar va ularni sotish hisobini takomillashtirish. Iqtisodiy fanlari bo'yicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy) dissertatsiyasi avtoreferati. –Toshkent, 2021. -52 b.